

УДК 821.161.2.09[929Шев:326.91-052-055.2Полусмак]

ПОЛІЩУК Володимир – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульв. Тараса Шевченка, 81, Черкаси, 18031, Україна (kaflit@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9090-8324>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.62.13>

Бібліографічний опис статті: Поліщук, В. (2025). Історія взаємин Тараса Шевченка й Полусмаківни в поемах і драмах шевченкіани. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 62, 114–123, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.62.13>

ІСТОРІЯ ВЗАЄМИН ТАРАСА ШЕВЧЕНКА Й ПОЛУСМАКІВНИ В ПОЕМАХ І ДРАМАХ ШЕВЧЕНКІАНИ

Анотація. Стаття є частиною системного дослідницького проєкту про інтимно-любовні дискурси в українській літературній шевченкіані. Відзначено, що інтерпретація взаємин Тараса Шевченка з Ликерою Полусмак, попри наявність численних документально-спогадових джерел і художньо-документальних творів про неї, ґрунтовно не була досліджена, зокрема не простежено її художнє осмислення в ліро-епосі та драматургії. Зауважено, що в поемах і драмах відповідної тематики їхні автори мали можливість ширше розгорнути сюжетні колізії, рельєфніше і в розвитку виписати характери персонажів, утілити часово-просторові риси, історичний контекст, удатися до вимислово-домислових операцій. Усе це – порівняно з інтерпретаціями теми в численних поезіях. У студії аналізом охоплено ліро-епічні твори Любові Забайти «Тернова доля», Івана Гнатюка й Олексія Пухного з одноактовою назвою «Ликера» та драму-«хроніку» Олександра Денисенка «Оксана». Указано, що на семантику сюжетів та образів певною мірою вплинув час їх написання, зокрема поеми Л. Забайти. Проведено детальний аналіз кожного з творів, відзначено окремі типологічні збіжності чи розбіжності авторських концепцій у них, міру й умотивованість домислів або вимислів (порівняно з наявними документальними відомостями). Особливо акцентовано на авторських версіях образу Ликери у творах, адже ця жінка суперечливо потрактована і в документально-спогадових джерелах, і в дослідницьких студіях. Виснувано, що авторами кожного з аналізованих творів виписана цікава інтерпретаційна картина історії Тараса й Ликери, а всі вони є помітним внеском у літературну шевченкіану.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Ликера, поема, драматична поема, ліро-епос, інтерпретація, домисел, вимисел, інтимно-любковний дискурс, образ.

POLISHCHUK Volodymyr – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies, Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University, 81, Taras Shevchenko blvr., Cherkasy, 18031, Ukraine (kaflit@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9090-8324>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.62.13>

To cite this article: Polishchuk, V. (2025). Istoriiia vzaïemyn Tarasa Shevchenka y Polusmakivny v poemakh i dramakh shevchenkiana [History of interactions of Taras Shevchenko and Polusmakivna in the poems and dramas of Shevchenkiana]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filolohiia"* – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 62, 114–123, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.62.13> [in Ukrainian]

HISTORY OF INTERACTIONS OF TARAS SHEVCHENKO AND POLUSMAKIVNA IN THE POEMS AND DRAMAS OF SHEVCHENKIANA

Summary. *The article is part of a systematic research project on intimate and love discourses in Ukrainian literary Shevchenkiana. It is noted that the interpretation of Taras Shevchenko's relationship with Lykera Polusmak, despite the presence of numerous documentary and memoir sources and artistic and documentary works about it, has not been thoroughly studied, in particular its artistic interpretation in lyrical epic and dramaturgy. It is noted that in poems and dramas of the corresponding subject, their authors had the opportunity to develop plot collisions more widely, to write out the characters more prominently and in development, to embody temporal and spatial features, historical context, and to resort to fictional and imaginary operations. All this is compared to the interpretations of the theme in numerous poems. The study considers the lyric-epic works "Ternova dolia" by Liubov Zabashta, the one-act title "Lykera" by Ivan Hnatiuk and Oleksiy Pukhny, and the drama-"chronicle" "Oksana" by Oleksandr Denysenko. It is indicated that the semantics of the plots and images were to some extent influenced by the time of their writing, in particular the poems by L. Zabashta. A detailed analysis of the works was conducted, individual typological similarities or differences of the author's concepts in them, the extent and motivation of conjectures or fabrications (compared to the available documentary information) were noted. Particular emphasis was placed on the author's versions of the image of Lykera in the works, because this woman is interpreted contradictorily both in documentary and memoir sources and in research studies. It is concluded that the authors of the analyzed works have described an interesting interpretative picture of the story of Taras and Lykera, and all of them are a notable contribution to the literary Shevchenkiana.*

Key words: Taras Shevchenko, Lykera, poem, dramatic poem, lyrical epic, interpretation, conjecture, fiction, intimate-love discourse, image.

Постановка проблеми. Літературна шевченкіана є одною з важливих і об'ємних (нараховують близько 10 тисяч творів) складників українського письменства, як і дослідницьке шевченкознавство в царині національного літературознавства. Із різних причин одною з малодосліджених тем у шевченкознавстві була сфера взаємин Тараса Шевченка з жінками, які трапилися в його житті. Між тим указані взаємини достатньо помітно вплинули і на долю, і на творчість геніального митця. Одною з найвідоміших і найсуперечливіших історій стали взаємини Т. Шевченка з Ликерою Полусмак, частковому осмисленню якої присвячено цю розвідку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про взаємини Т. Шевченка з Л. Полусмак, їх зародження, розгортання й розв'язку є немало спогадових і документальних джерел, які лягли в основу й низки досліджень, передовсім оцінно-популяризаторських – монографії М. Шагінян (1941, 1946), есею С. Реп'яха (1993), книжок Ю. Ковтуна (2003) та М. Козака (2007). Зазвичай автори цих та інших публікацій покликалися на спогади й документи, на Шевченків «Журнал» та листи поета, й тільки Ю. Ковтун дуже обмежено апелював до окремих творів шевченкі-

ани. Недавно автор цього дослідження опублікував розвідку «Тема «Ликереного каяття» перед пам'яттю Шевченка у спогадах, студіях, творчих інтерпретаціях» (Поліщук, 2024, с. 106–128), у якій звернувся до аналізу відповідної теми передовсім у ліричних творах про Т. Шевченка. Пропонована стаття поширює осмислення заявленої теми передовсім у родо-жанровій площині шевченкіани.

Системне дослідження інтимно-любовних дискурсів шевченкіани вже саме собою відзначається **актуальністю** та має **наукову новизну**. Ті самі риси, природно, властиві й цій конкретній студії, **мета і завдання** якої – аналіз творчих інтерпретацій стосунків між Тарасом Шевченком і Ликерою Полусмак у ліро-епічних і драматичних творах шевченкіани, осягнення авторських версій історії та художніх моделей їх утілення в конкретних текстах життєписної літератури.

Виклад матеріалу. Драматична аж до трагізму, суперечлива історія інтимно-любовних взаємин Т. Шевченка і Полусмаківни чи не найбільше відбита в різножанрових творах літературної шевченкіани. У численних творах судження про обох дійових осіб цієї історії, виписування їхніх поведінкових ліній одне щодо одного і щодо оточення достатньо

контroversійні й ледь чи не поляризовані, що свого часу дало підстави Михайлові Стрельбицькому дотепно повести мову про «дітей Тарасових» і «дітей Ликериних» (Стрельбицький, 1985, с. 136–140). До кола перших із них належали ті автори шевченкіани, які «не прощали» Ликеру за її поведінку щодо Шевченка, а до кола других – ті, хто не відмовляв Ликері в її праві на власну позицію у стосунках із набагато старшим за неї Шевченком. Окремим мотивом у творах шевченкіани про цю історію звучить мотив «Ликериного каяття». Про нього автор цієї студії написав окрему розвідку (Поліщук, 2024, с. 106–128), де аналізовано переважно твори ліричної шевченкіани.

Окремого розгляду заслуговують ліро-епічні твори відповідної тематики, бо ж їхні жанрові «можливості» дозволяють значно розлогіше, панорамніше інтерпретування певної проблематики. Звернемо тут увагу на «просто» поему Івана Гнатюка (1982) «Ликера» і дві драматичні поеми «Тернова доля» Любові Забашти (1964) і «Ликера» Олексія Пухного (2013). Аналіз цих творів проведемо за хронологією їхньої з'яви.

У «Терновій долі» Л. Забашта, по-своєму виписавши перипетії Шевченкового життя в останні роки заслання й після нього саме в частині поетових взаємин із жінками, подала власні інтерпретації його стосунків із Агатою Усковою, Катериною Піуною та Ликерою Полусмак. У сюжеті є картина сну-спогаду про Варвару Репніну та короткі контекстуальні колізії з Марком Вовчком, але останні за семантикою – на рівні широкій творчої та людської прихильності між поетом й авторкою «Народних оповідань». За структурою драматичної поеми, де творенню Шевченкових стосунків із кожною з жінок відведено одну дію, виняток зроблено показові поетових взаємин із Ликерою: ця історія виписана на значно ширшій текстовій площі.

Відзначаємо, що Л. Забашта, дещо в сюжеті домислюючи, творить доволі широку «прелюдію» взаємин Шевченка з Ликерою, картину їхнього знайомства, коли дівчина приносить поетові запрошення від господині (до слова, чомусь «історична» Варвара Карташевська тут названа Соломією). Шевченка приваблює її українська краса («Ці

очі променисті Лиш на вкраїнській родяться землі...»), а Ликера береться прибирати його кімнату («Підлогу б треба вимить, Рукава б вам зашити...»), скаржиться на своє наймитування, але «рішуче відмовляється» від запропонованих поетом грошей «на фаєтона»... Насправді, як знаємо зі спогадів, Ликера окремих таких рис не виявляла.

Під час наступної зустрічі в господі Карташевських Ликера «заглянула Шевченку своїми оксамитовими очима в саму душу» (Забашта, 1964, с. 104), він бачить її помарнілою від численних клопотів, у присутності інших підтримує дівчину, захоплюється її красою, а на Кулішеві слова, що, мовляв, «Тарас вже закохався», загонисто відповідає: «А що ж гадаєте? Візьму от і женюсь». Поетеса так моделює колізію навколо поетових слів про одруження, щоб наголосити й на соціальних нотках, показати його моральну вищість над «панамі».

Карташевська. Тарасе, голубе, ну хто ж не женихався

До покоївок? Тільки щоб комусь
З панів на них женитись випадало,
Такого я не знаю... (Забашта, 1964, с. 111–112).

На це Шевченко заявляє, що викупить Ликеру з кріпацтва, висловлює гнівні репліки на адресу царя й панів, полемізує з Кулішем і Костомаровим... Узагалі зауважимо, що «Тернова доля» помітно хвибує на надмірний соціологізм, що, власне, для часів її написання було властивим і поширеним. Що ж до Ликери, то вона в цьому епізоді «впала непритомною» від утоми (а, отже, розуміємо, – від гноблення), поет зголошується везти її в лікарню. Далі діалог:

Шевченко. Від всіх негод тебе я захищу.

Ликера. У мене пані надто, надто строга.

Коли б де іншу... Добру далєбі...

А мо' до вас? Усе ж поменше б діла.

Шевченко. Голубонько, коли б ти захотіла,

Я б оженився, серце, на тобі.

Ликера. О, господи, невже таке можливо?

Я, кажуть, гарна... Тільки ж паничі

Сміються з нас...

Шевченко. Та я ж не пан. Повір, мужик, Ликеро,

І я люблю тебе ще з самої весни.

Ликера. Мабуть, тому такі хороші сни
Я бачила учора і тепера... (Забашта,
1964, с. 118).

Ця частина історії взаємин завершується в драматичній поемі Шевченковим монологом із відомою його наміреною картиною сімейної ідилії про хату й садок над Дніпром: «Люба, край Дніпра ми і жити будемо...» (Забашта, 1964, с. 121).

У наступній картині «з Ликерою» вона вже вільна, ходить «гордовито», впивається почуттям волі та хоче «і стати панею самій» (Забашта, 1964, с. 135). Своїй колишній господині вона хвалиться Шевченковими дарунками («Тарас мені так догоджає...»), а на запитання Карташевської, чи любить вона Тараса, Ликера мовить:

Ой, пані, я й сама не знаю...
Отсе сиджу, його чекаю,
А чомусь сумно так мені.
Їй-богу, кинула б усе
Й пішла б до вас найматись знову...

(Забашта, 1964, с. 136).

У цій частині Ликера постає якщо не контрастною самій собі (тому образу) в частині попередній, то посутньо інакшою. Значно ближчою, скажемо, до того образу, який знаємо зі спогадів та інших джерел. Маємо відзначити й те, що Л. Забашта практично ніяк не мотивує у творі такої метаморфози образу героїні. Щоправда, можемо це тлумачити й так, що, мовляв, «раніша» Ликера була або нещирою у своїй поведінці з Шевченком, або й сама перед собою іншою відкривалася в умовах волі... А щодо Шевченкових почуттів, то його вели й засліплювали наміряні емоції. Щодо останнього, як знаємо з різних джерел, то так воно десь і було насправді.

Поетеса в цілій низці епізодів доволі майстерно творить амбівалентний образ Ликери й показує, як поступово не кращі риси її вдачі починають домінувати й визначати її лінію поведінки. Так само поступово в цій частині драматичної поеми і в Шевченка «розкриваються очі» в баченні своєї нареченої. Його попереджає Карташевська («Тарасе, ви сліпий...»), застерігають інші від необдуманого кроку, та весь біль відкриття «справжньої» Ликери переживає у творі сам Шевченко від розмов із нею: вона грубо відмовляється зали-

шати Петербург, заявляє, що ніколи більше не вдягне «простого» одягу, закликає подивитись, як їй пасує «козакин»...

Шевченко. Де й врода ділась та м'яка,
Він огрубив чоло дівоче...

.....
Ликеро, я не пізнаю –
Це ти, чи ні? О, боже милий...
(Забашта, 1964, с. 143).

Наслухавшись Ликериних образливих докорів за нездійснені її «панські» сподівання, зболений Шевченко промовляє:

Такою ти завжди була
Чи лиш тепер такою стала?
Чи я сліпим був довгі дні,
Що сам себе завів в оману,
Я бачив у тобі Оксану, –
Ту зірку в рідній стороні...
Мою Оксаночку...

Аби посилити трагедійний акцент мізансцени, Л. Забашта (1964) цю репліку Шевченка супроводжує короткою ремаркою: («Ликера люто кидає під ноги нову одягу») (с. 144). Зауважимо, що авторка твору в цьому моменті істини не вкладає в уста Шевченка тих різких аж до брутальності слів, які він насправді мовив Ликері в присутності її господині. Тут після оглушливого розчарування Тарас тільки мовить: «...постій Іще хвилинку. Хай востаннє Побачу, як навек зника Моя надія...» (с. 145). Назагал можемо казати, що, попри зауважений перебір із соціологізмом, Любові Забашті вдалося створити цікаву інтерпретацію драматичної сторінки Шевченкового життя, зокрема й завдяки певним домисловим операціям.

Іван Гнатюк у поемі «Ликера» обрав інший історичний час із цими двома героями, один із яких, – Шевченко, – тільки в спогаді, а Ликера на схилі віку простує (піднімається!) до його високої могили. Піднімається тяжко, і такому її рухові поет додає й певних символічних ноток.

Іде, як на Голгофу. Вже ходьба
Її – що крок, то тяжча за покуту...

.....
Іде й боїться власної ходи.
За кроком крок – як грішниця на
сповідь... (Гнатюк, 2004, с. 417).

Кілька смислових маркерів із цитованих перших строф поеми – «Голгофа», «покута»,

«грішниця», «сповідь» – програмують сутнісні тези цього ліро-епічного твору. Цілком логічно, що вони визначають і загалом суворо-мінорний емоційний лад тексту. Та і взагалі мотив спокути-каяття можна назвати стрижневим у всій поемі, кожен із розділів якої (а їх тут вісім) уміщував іще певну внутрішню семантику в контексті загальної – осмислення історії Шевченка й Ликери крізь призму долі останньої. І. Гнатюк доволі вільно оперує хронопом, переносить творчу дію з сучасного (описуваного в поемі) в минуле й навпаки, тобто вдається до ретроспекцій, те ж із Тарасом – із Канева до Петербурга, звідти – знову до Тарасової Гори...

У перших же строфах мовлено ніби з роздуму Ликери про мету її важкого паломництва до Тарасової могили:

...Адже вона приїхала сюди,
Щоб воскресити тінь його любові...

.....
Можливо, хоч у вічності Тарас
Простить її – колишню наречену.

.....
Та ж перед цим хрестом, у каятті,
Не страшно їй і віку доживати (Гнатюк, 2004, с. 417).

Вже буде тут і жити,
І згасне, як зоря,
Щоб тільки заслужити
Прощення в Кобзаря (Гнатюк, 2004, с. 420).

Два наступні розділи поеми її автор будує як семантично альтернативні один одному: в першому з них Ликера спостерігає за людським потоком на вищу за «всі піки та вулкани» Тарасову Гору, люди «Йдуть і йдуть – без ліку і числа, Щоб вогнем Тарасового слова Очищати душі і тіла» (Гнатюк, 2004, с. 418). Ликера бачить, ким став для людей її колишній жених, із котрим вона так брутально колись повелася, та задумується над плином свого непевного, за її ж розумінням, життєвого шляху.

Вже й так до неї звідкись
І жаль, і каяття
Приходили, мов свідки
Сумнівного життя (Гнатюк, 2004, с. 419).

Згадує Ликера своє «щербате щастя», свій-несвій дім, «мужа-фризієра, що безпро-

будно пив». Окремими ретрокартинами постають у поемі епізоди її петербурзького буття, коли «все було – і зальоти, й жарти, Жартувала собі й вона», сподіваючись на всесилення своєї краси й молодості... Ці підрозділи І. Гнатюк видимо вибудовує за відомими документальними джерелами, зокрема й пишучи про епізод, коли Шевченко нібито застав Ликеру в любовощах із найнятим їй учителем.

Що ж, така вже судьба... Той вчитель,
Що ступив у її чертог,
Був, на лихо, не ликом шитий,
Хай простить їй за нього Бог (Гнатюк, 2004, с. 422).

За сюжетом поеми, Ликері «ятрить душу той давній гріх» чи не найбільше, бо ж його очевидцем став сам Тарас. «Той давній гріх, тяжкий і неподільний...». Зрештою, бажання спокути і за той гріх, і за всі свої діяння привели Ликеру на старості літ на Шевченкову могилу, «завів її нарешті в богодільню...».

Автор поеми відчутно психологізує текст, відтворюючи сюжетні картини ніби очима й роздумом Ликери, до того ж роздумом плитким, із ваганнями та сумнівами, без усяких «вольових» ноток чи категоричних суджень. «Поемна» Ликера не певна в бажаному нею прощенні від Тараса, не певна в силі свого каяття: «І хоч покрита славою Тараса – Себе в тій славі так і не знайшла» (Гнатюк, 2004, с. 424).

Останній розділ у поемі – роздум «від Тараса» щодо Ликери, про можливе щастя з нею, яке «висковзнуло з рук», про зведену нею «печеру темної облуди», про «найвлучніший і найтяжчий» удар, завданий нею...

Але він, принижений, взамін
За любов і відданість, мов щойно
Шмаганий шпіцрутенами, він
Переніс те варварство достойно (Гнатюк, 2004, с. 425).

Хтозна, чи можна, за цією поемою, віднести Івана Гнатюка до «дітей Тарасових...». Він видимо пом'якшує, «облагороджує» відому різку Шевченкову реакцію, особливо первинну, на розрив стосунків із Ликерою, Шевченко тут «зболено прозрів, Здер заслону лживої полуди»... Його оживило Слово... За Тараса автор поеми мовить:

А Ликера – він її простив,
І народ, як хоче, хай прощає (Гнатюк,
2004, с. 425).

Та оце «як хоче» лишає смисловий фінал поеми певною мірою розімкненим: мовимо за прощення Ликери. І на сьогодні знаємо, що «народ» поділився на принаймні два умовні табори – «дітей Тарасових» і «дітей Ликериних». До слова, і в аналізованій поемі вичитуємо відгомін недовір'я Ликериній щирості біля Тарасової могили – майже весь четвертий розділ.

Чого ж не раз те голосіння (Ликери – В.П.)
З німотним виразом лица
Сприймалось просто як уміння
Вражати жалісні серця? (Гнатюк,
2004, с. 420).

Низку сутнісних типологічних збіжностей із поемою І. Гнатюка спостерігаємо в драматичній поемі Олексія Пухного «Ликера». Зауважимо, що від драматургії як роду в цьому творі зовсім небагато, тільки окремі структурні штрихи. В основній сюжетній лінії твору – Ликера, яка доживає останні дні в Канівській богадільні – «змарніла, постаріла, помирає...». Своєрідними сюжетними відгалуженнями стали два «марення» Ликери, у яких уміщені ретроспективні картини й колізії колишніх її взаємин із Шевченком. Тексти «марень» подано формою розлогих ліричних монологів героїні. Взагалі треба відзначити наскрізний ліризм драматичної поеми, ліризм світлий, ностальгійний, і ця риса твору помітно різнить його від домінантного мінорного тла поеми І. Гнатюка. У поемі О. Пухного вичитуємо й низку інтертекстуальних вкраплень, зокрема з «Ликериного циклу» поезій Шевченка.

Драматичну поему відкриває така собі лірична інтродукція, стилізована під поетику раннього романтизму: «Все минає, і життя минає. Сива хвиля крила підійма. Край Дніпра – тополя догорає, Догора, як свічечка, сама» (Пухний, 2021, с. 36). Із такого ліричного виду зринає образ Ликери:

Чом хмарки спинились білопері
Навколо Черничої гори?
Чи не часом ти оце, Ликеро,
Вечоровим полум'ям гориш? (Пухний,
2021, с. 36–37).

Тут же поет означає й ключовий мотив твору – мотив Ликериного каяття і спокути, що їх, як проглядає з усього тексту, відтворено зі співчуттям і довірою. Автор зовсім не позбавляє головну героїню твору симпатій і прихильності, вочевидь стаючи в коло «дітей Ликериних», але й образ Шевченка, його позиція в тій трагічній історії, показані в цілком позитивних тонах. Загальна ідея твору стосовно аналізованої історії Тараса й Ликери, напевно, близька до такої: у житті всяке трапляється... У художньому сенсі вона втілена тут доволі цікаво й майстерно. Отже, про Ликеру:

Ой не ранній цей вогонь, не ранній,
І не пізнє цеє каяття.
І твоє кохання – не кохання,
А страждання – на усе життя.
Ти в спокуті болем розітнута,
Лезами жаскої самоти... (Пухний,
2021, с. 37).

На грані буття-небуття Ликера марить, і в цьому (першому!) маренні перед нею зринає Тарас, до якого і звернені всі слова героїні: і про його портретик на стіні біля її ліжка, і про його велич в Україні, і про її каяття, хоч і з нотками виправдання («Ой, я винна, винна – і не винна...»). У цьому маренні, певно, задля поглиблення емоційного тла «на користь» Ликери, автор уміщує відому, але вигадану історію про те, як Ликера нібито бігла через Неву, коли дізналася про смерть Шевченка, і що провалилася в неї («Я стою, провалююсь у воду... Я тону в розбурханій ріці»). Цій же меті слугують і наступні рядки Ликериної сповіді перед Тарасом, котрий, на її думку, простить її («...він прийде, він простить...»).

У Ликериному «маренні другому» О. Пухний творить ретрокартину тих бурхливих петербурзьких подій літа-осені 1860-го, коли Шевченко жив мрією про одруження і власну хату, носив дівчині дарунки, а вона...

Їй лиш двадцять, усього лиш двадцять!
Їй такі рожеві сняться сні!
Їй би з хлопцем молодим побраться,
І весілля справить восени... (Пухний,
2021, с. 39).

Рядки, відчуваємо, не без підтексту... Поет не згадує тут імені Шевченка, не пише

про його вік, але ж смислова логіка цитованих рядків «провокує» мимовільну з'яву в більш-менш компетентного в Шевченковій біографії читача міркувань відповідного змісту. Та й наступна строфа захопливого портретування Ликери тільки утворює означену думку («В неї повні устонька – як вишні, темно-русі коси у вінку. В неї стан...а груденята пишні – Зача-рує, як пройде в танку»). У цьому ж «маренні» Ликера нібито й розуміє та визнає завданий нею біль Тарасові («Я твоя омана не дочасна, І любов на горе, на біду»), з нотками покаяння мовить про це.

Цікава в поемі концепція образу Шевченка, який теж виникає в Ликериному видиві та промовляє до неї. У цьому Тарасовому монолозі, окрім «власних» рядків О. Пухного, є ряд виразних інтертекстуальних укрплень із Шевченкових поезій «на тему» («...мій єдиний друже, Не йняли нам віри без хреста...»), стильових і змістових алюзій щодо поеми-симфонії І. Драча «Смерть Шевченка» («Ти мене і кликала й манила, Сном щасливим ти мені була...»; «Я тебе кохав ще у Раїмі, Я тебе напитував таку...» (Пухний, 2021, с. 40–41), які, власне, і творять мінорно-елегійний лад тексту. Утім, поряд із такими чуттєвими рядками, мовленими «поетним» Шевченком до Ликери, він же мовить і слова-дорікання, називає Ликеру «зманливою химерою»:

Ти самотній рай мій запалила
І старцям навіщо віддала...

.....
Нащо ти злукавила мені?! (Пухний, 2021, с. 41).

Однак такі нарікання все ж видимо «розчиняються», звісно, волею автора твору, у загальнішому тоні порозуміння й примирення між героєм і героїнею. На прохання Ликери («Забери з собою і прости...») Шевченко мовить:

Хай тебе, Ликеро, Бог прощає,
Хай прощає...і благословля (Пухний, 2021, с. 41).

Фінальна розмова двох послухниць у богодільні, які тут уособлюють і «народний погляд», знову ж, за версією О. Пухного, логічно завершує концептуальну авторську настанову в його інтерпретації історії: Ликера

щира у своєму каятті перед Шевченком, котрий зі свого боку ладен прийняти її каяття. Ну а люди, зворушені такою покутою старої жінки, готові домислити-дофантазувати, можливо, й бажане ними ідилічне звершення...

Жив Тарас, то, кажуть, не кохала, –
Вже по смерті та любов прийшла...

.....
Якось Бог не дав їм бути разом,
Може, хоч тепер їх поєдна?.. (Пухний, 2021, с. 42).

Цікава нам історія знайшла інтерпретування й у драматичних творах, але до них є ряд присутніх застережень, одне з яких, сказати б, «організаційне». На жаль, поки що не вдалося розшукати драму Володимира Канівця «Тарас і Ликера» (1999), хтозна, чи вона взагалі опублікована.

Інший драматичний твір – «Оксана» (2001) Олександра Денисенка, що йому автор дав жанровий підзаголовок – «хроніка». У цій «хроніці» відбита Шевченкова історія і з Оксаною Коваленко, і з Ликерою. У стислому передньому слові О. Денисенко зауважив про свій твір: «Хоч у фабулі п'єси і використані деякі документальні факти та матеріали, автор не претендує на історичну достовірність» (Денисенко, 2002, с. 41). Застереження, скажемо, не зайве, зважаючи на низку сюжетних колізій та семантику деяких образів, зокрема й Ликери, котра тут повноправний персонаж. Украй непривабливим, негативним виведено в п'єсі образ Григорія Честахівського, який тут постає таємним агентом поліції, підступним, цинічним ловеласом. За сюжетом, Честахівський за завданнями жандармів розігрує історію з жінкою для Шевченка (таку собі «спецоперацію»), й Ликері відведено тут відповідну роль. Один із поліцейських характеризує Ликеру: «Господина Макарова бывшая крепостная, гулящая и пьющая» (Денисенко, 2002, с. 97). Низка персонажів у п'єсі мовлять російською, зокрема часто й Честахівський, Ликера ж – суржилом. Узагалі треба сказати, що в сюжеті драми О. Денисенка немало пригодництва, авантюристичності, таємничості, зокрема з образом Тої, що сама. У цьому зв'язку зауважуємо, що драматург немало чого домислює, хоч хронологічний «каркас» історії взаємин Шевченка та Ликери в основному збережений. Відтворені

події охоплюють 1859–1861 роки, буття Шевченка в Петербурзі, його взаємини з багатьма сучасниками, його останній злет як поета й художника, популярність... Але в цій широкій тематичній площині стрижневою все ж постає лінія його взаємин із жінками, з яких тут і Ликера, і Та, що сама, і Марко Вовчок, і Одарка Соколенкова. Кожна у своїй іпостасі й ролі. Ликерина роль – одна зі стрижневих. Зауважуємо ще й на тому, що Шевченко в драмі – «живий», природний чоловік, розмовляє, а не промовляє, позбавлений пафосного ореолу, але неординарна особистість, навколо якої чи з якою творяться різні події чи й плетуться інтриги.

Одна з сюжетних ліній – взаємини Шевченка з Тою, що сама, котра виявилася, за сюжетом, донькою його першої коханої – Оксани Коваленко, розглянута в розділі про ту ж Оксану. Зрозуміло, що ця сюжетна лінія цілком домислена драматургом, вона додає п'єсі неабиякої інтриги, а ще відповідним чином «підсвічує» Шевченків образ, зокрема й у контексті з образом Ликери.

Загалом «жіночої» тематики в драмі, в різних її мізансценах багато, вона в устах різних персонажів, але практично все «крутиться» навколо особи Шевченка чи за його участю. До прикладу, один із початкових епізодів у майстерні Шевченка, який веде мову з Честахівським:

Шевченко. <...> я бачу, ви чолов'яга меткий, компанійський та й сам художник, то – приведіть мені дівку.

Честахівський. В якому сенсі ви мене поважаєте?

Шевченко. В прямому. Мені потрібна дівчина-козачка. Щоб і станом, і поглядом була горда. А як на лице її глянеш!.. Ну, ви самі знаєте, як то воно тоді буває?

Честахівський (у пам'яті). А я, якщо дозволите, можу знати, з якою метою вона вам, так сказати, потрібна-є.

Шевченко. З метою святого служіння мистецтву. Шукаю орлиної краси дівку для гравюри... (Денисенко, 2002, с. 50).

Честахівський обіцяє привести не орлицю, а соколицю, тобто Одарку Соколенкову, яку він звабив і яку відвідує в лікарні. Тут же він застає й напівпритому Ликеру,

котра теж впадає йому в очі своєю красою. За Шевченком же встановлено негласний нагляд, і жандармському начальству відоме бажання Тараса одружитися, тож вони тут і вирішують посприяти цьому: «Треба його женить!». Один із чиновників каже підступному Честахівському: «А чому б не на простій, из народа... И он ведь тоже – народный поэт. Знаете, сейчас много простолюдинок есть грамотных, толковых и в моде, и в манерах... Я полагаю, что и мелкопоместная какая-нибудь, и не очень перезрелая девица, а согласится за такого выдающегося человека, как Шевченко, пойти» (Денисенко, 2002, с. 69). Вибір падає на Ликеру. У сюжетній лінії «Тарас – Ликера» це така собі зав'язка колізії, яка поступово розгортається паралельно до лінії «Шевченко і Та, що сама».

Честахівський і привів Ликеру як можливість натурницю в майстерню Шевченка. Дівчина показана тут примітивною, корисливою, цинічною особою, вона охоче й відверто фліртує з Честахівським, якого називає «губитель, бабодур і жигун». Письменник, треба сказати, не шкодує темних барв для її характеристик, але характеристик мистецьких, майстерних, хай і видимо домислених. Незрідка в такому зображенні дівчини виразно проступає гротеск. Своєрідним особистісним антиподом Ликери в драмі постає Одарка Соколенкова, котру теж за натурницю приводить до Шевченка той самий Честахівський.

Повторимося, що драматург витримує в сюжеті ключові точки історії взаємин Шевченка й Ликери (ближче знайомство, пропозиція одруження, застороги сестер Білозерських, Тарасові подарунки й Ликерина реакція на них тощо), відомі з багатьох джерел, але зазвичай домислює до них різні сюжетні та смислові контексти, котрі творять своєрідний сутнісний (інформаційно-пізнавальний) та емоційний її лад. Особливо це стосується образу Ликери, у творенні якого особливу роль відіграє її мовна «партія». Фрагменти діалогу, коли Шевченко «сватає» дівчину:

Шевченко. Мені треба, і давно треба дружини нелукавої і простої. Яка б слухала мене і розуміла. І більш нічого... Підеш за мене?

Полусмакова. Не знаю. Лячно. Ви такий... такий... химерний, важкий, модний... і на балах, навірно, у фракові?

Шевченко (сміється). Як підеш за мене, я з тебе таку саму, як я, напівпанянку і зроблю. Хочеш? Я тебе спочатку намалюю. Потім вдягну...

<...> Полусмакова. Як ви мене любитимете, а не ваші малювання, то я б і присогласилась.

Шевченко. Ну як не комизитимешся і будеш весела і щира, то й любитиму.

Полусмакова. Я дівчина, хоч і сирота, а весела і молода! Плакати не буду! А вам підкорюся, тільки як уговор сповните.

Шевченко. Уговор?

Полусмакова (сміється). Шутошний – півдня щоб у мене моїх було, а один день на тиждень щоб я вас вобще не бачила!

Шевченко. Хм. Даремно ти про таке шуткуєш... А я, старий пень, видно, справді здурів, що тебе з порога на рушник кличу. Ще його треба вишити... От як вишиєш, тоді прийдучу. (Виходить)

Полусмакова (навздогін). Постарайся!.. Но з шкури лізти не буду (Денисенко, 2002, с. 115, 116).

Схожа мовленнєва стилістика й інших діалогів цих героїв, окремі з них не без еротичного відтінку (див.: Денисенко, 2002, с. 131–132) чи майже натуралістичні за своєю семантикою, як-от Ликерині відповіді на Шевченкові поради шануватися.

Шевченко. Що ж ти не шануєш свого тіла? І дозволяєш, щоб тебе перед нашим весіллям мацали чужі руки! І тирмичили твоє м'ясо?!

Полусмакова. А як ви не гаразд, то комусь же це м'ясо пригодиться! Не пропадать же такому добру!

Шевченко. Та ти невмивана і ледача жінка!

Полусмакова. Може, й невмивана! А таке, як у мене є, люблять чоловіки! А ще як очі заплющують, то й облизують! Не бійтеся, всім стане!

Шевченко. Що ти таке, дівко, кажеш?

Полусмакова. А як ви заплющите, то й вам перепаде!

Шевченко. Ти нечупара! Ти шлюха! Ти блудна баба! А я з тебе царівну хотів зробити! Ти ж рабиня!.. Віддай усе назад! До останньої стрічки, до останнього коралика!.. (Денисенко, 2002, с. 146).

Власне, на такій емоційній ноті, хіба, може, без таких натуралістичних реплік, які, певно, дещо домислені автором, скінчилася й реальна Шевченкова «історія любові» з Ликерою. Можливо, О. Денисенко дещо перебрав із гротеском у творенні цього образу, чи з деякою детективністю всієї цієї історії, або ж у семантиці образу Григорія Честахівського (хоча відомо, що цей близький до Шевченка чоловік мав за собою гріхи, про які, зокрема, писав і В. Доманицький у статті «Одна з Катерин»). Утім, і тут ми залишаємо за автором «хроніки» право на власну інтерпретацію подій та образів, тим паче, повторимось, що драматург у п'єсі виписав не тільки Ликерину жіночу лінію. До речі, це, мабуть, чи не єдиний твір шевченкіани, у якому виведено образ перукаря Яковлева, Ликериного тут кавалера, а згодом, як знаємо, її чоловіка-п'яниці. У драмі він додає «мінусових» оцінок Ликері, у душі якої «пустая и бессмысленная бездна», в одному з епізодів поривається битися з Шевченком, ревниво заявляє, що «в эту девку (тобто Ликеру – В. П.) столько денег вложил», робив їй модні зачіски, «а она, мерзость, на лысину этого малорусского поэтишки позарилась!» (Денисенко, 2002, с. 117).

Розв'язка цієї сюжетної лінії, як і всієї драми-«хроніки», виписана О. Денисенком не без елементів фантазмагоричності. Щодо історії з Ликерою, то в діалозі з Костомаровим Шевченко заявляє, що наперед розумів марність своїх мрій і сподівань («Всі думают, что я був збожеволів. Жениться захотів. А я якраз робив усе свідомо. І дівку ту бачив наскрізь. І знав, що то вона – призвідця моїх страждань майбутніх... І Честахівський...») (Денисенко, 2002, с. 148), а також виповідає товаришеві своєму маревну картину зі свого минулого, коли він – з Оксаною... У цей, як виявилось, Шевченків смертний час до нього заходить Та, що сама – Лукія, донька Оксани. З нею поет і веде свій останній діалог, у туманному забутті уявляючи її Оксаною.

Шевченко. Оксано, я ж тебе любив... І люблю... Більш нікого...

Та, що сама. Я знаю... Лягайте, вам слід відпочити <...>

Шевченко. Так... Лишень не покидай мене... Оксана... (Денисенко, 2002, с. 151–152).

Драматург таким чином ніби поєднує дві сюжетні лінії – Тої, що сама та Ликери, і поетовим зізнанням про незабутню любов до Оксани, можливо, пояснює, свій розрив із Ликерою. Надто ці дві жінки були різними в його уяві. Звісно, за сюжетом цієї конкретної драми.

Висновки. Такі-от версії та інтерпретації взаємин Тараса Шевченка з Ликерою Полусмак у ліро-епосі та драмі. Небагато тво-

рів цих жанрів на цікаву нам тематику, але і в них можна спостерегти та констатувати певні загальні риси, і риси особливі в дуже широкому контексті літературної шевченкіани. Зокрема вони можуть сприяти подальшим дослідженням різножанрової художньо-біографічної літератури, котра в нашому письменстві останніх десятиліть інтенсивно розвивається.

ЛІТЕРАТУРА

- Гнатюк І. Хресна дорога : Поетичні твори. Харків : Майдан, 2004. 820 с.
 Денисенко О. Оксана : Хроніка. *Кур'єр Кривбасу*. 2002. № 148 (березень). С. 39–153.
 Забашта Л. Скрипка Страдіваріуса. Поезії та драматична поема. Київ, 1964. 154 с.
 Ковтун Ю. Кохані жінки Шевченка. Тарасові музи. Київ : Україна, 2004. 207 с.
 Козак М. Дано любить, терпіть, страждать...: Драма особистого життя Тараса Шевченка. Луцьк : Вид-во «Волинська книга», 2007. 100 с.
 Поліщук В. Тема «Ликериного каяття» перед пам'яттю Шевченка у спогадах, студіях, творчих інтерпретаціях. *Шевченкознавчий збірник*. 2024. Вип. 1(27). С. 106–128.
 Пухний О. Ликера. Драматична поема. *Холодний Яр*. 2021. № 2. С. 36–42.
 Реп'ях С. Марево (Т. Г. Шевченко і жінки). Есе. Чернігів. 1993. С. 77–135.
 Стрельбицький М. Діти Тарасові, діти Ликерині. *Київ*. 1985. № 4. С. 136–140.
 Шагинян М. Тарас Шевченко / Переклав В. Іванисенко. Київ : «Дніпро», 1970. 254 с.

REFERENCES

- Denysenko, O. (2002). Oksana: Khronika [Oksana: A Chronicle]. *Kurier Kryvbasu – Kryvbas courier*, 148, 39–153 [in Ukrainian].
- Hnatiuk, I. (2004). *Khresna doroha: Poetychni tvory [Stations of the Cross: Poetic Works]*. Kharkiv : Maidan [in Ukrainian].
- Kovtun, Yu. (2004). *Kokhani zhinky Shevchenka. Tarasovi muzy [Beloved women of Shevchenko. Taras's muses]*. Kyiv : Ukraina [in Ukrainian].
- Kozak, M. (2007). *Dano liubyt, terpit, strazhdad... Drama osobystoho zhyttia Tarasa Shevchenka [Dano loves, endures, suffers... The drama of Taras Shevchenko's personal life]*. Lutsk : Volynska knyha [in Ukrainian].
- Polishchuk, V. (2024). Tema «Lykerynoho kaiattia» pered pamiattiu Shevchenka u spohadakh, studiakh, tvorchykh interpretatsiiakh [The Theme of “Lykeria's Repentance” before the Memory of Shevchenko in Memoirs, Studies, and Creative Interpretations]. *Shevchenkoznachnyi zbirnyk – Collection of Shevchenko Studies* (Issue 1(27), (pp. 106–128) [in Ukrainian].
- Pukhnyi, O. (2021). Lykera. Dramatychna poema [Lykera. A dramatic poem]. *Kholodnyi Yar – Holodnyi Yar*, 2, 36–42 [in Ukrainian].
- Repiakh, S. (1993). *Marevo (T. H. Shevchenko i zhinky). Ese [A Dream (T. G. Shevchenko and Women). Essay]*, pp. 77–135. Chernihiv [in Ukrainian].
- Shahinian, M. (1970). *Taras Shevchenko [Taras Shevchenko]/V. Ivanysenko (Transl.)*. Kyiv : “Dnipro” [in Ukrainian].
- Strelbytskyi, M. (1985). Dity Tarasovi, dity Lykeryni [Children of Taras, children of Lykera]. *Kyiv – Kyiv*, 4, 136–140 [in Ukrainian].
- Zabashata, L. (1964). *Skrypka Stradivariusa. Poezii ta dramatychna poema [Stradivarius's Violin. Poems and a Dramatic Poem]*. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.06.2025 р.

Прийнято до друку 29.08.2025 р.

Опубліковано: 05.09.2025 р.